

הלכות מזיקין בימינו

"תניא, אבא בנימין אומר: אלמלי נתנה רשות לעין לראות, אין כל בריה יכולה לעמוד מפני המזיקין" - האם ההלכות המבוססות על המצאות מזיקים נותרו על כנן בימינו?

א) הלכות השייכות למציאות של מזיקין

כבר נפסק בשו"ע יו"ד, קטז א: "משקים שנתגלו, אפרום חכמים דחיישינן שמא שתה נחש מהם והטיל בהם ארס. ועכשיו שאין נחשים מצויים בינינו, מותר". ומקורו בתוס' ע"ז, לה א ("חדא קתני"), וברשב"א בתורת הבית (ב"ג ש"ה). [אמנם בפת"ש (סק"א) מפנה למעשה רב, אות צה: "גילוי אפור אף שאין נחשים מצויים בינינו. והוא ז"ל היה נזהר מאוד מאוד בדבר"] וכן מופיע בתוס' יומא עז עב "משום שיבתא": "ומה שהעולם אין נזהרין עכשיו בזה (לטול ידיים לפני שמאכילים פת לילד בן 4 ו- 5) לפי שאין אותה רוח רעה שורה באלו המלכיות, כמו שאין נזהרין על הגילוי ועל הזוגות". א"כ לדעת התוס' והרשב"א, היות ואין שכיחים בינינו פה באי"י שדים ומזיקין, שלא שמענו למקטנינו עד גדולינו למישהו שיש לו עסק עמהם, או שנגלו אליו, או שעשו לו שום רעה או טובה - גם על הלכות רבות שנאמרו ביחם לשדים ומזיקים יאמר: "ועתה שאין מזיקין מצוין בינינו - מותר".

וכבר היה כדבר הזה לעולמים, כמו שמצינו בבמדב"ר (וילנא, פרשה יב): "א"ר יוחנן: עד שלא הוקם המשכן היו המזיקין מתגרין בעולם לבריות, ומשהוקם המשכן ששרה השכינה למטה- כלו המזיקין מן העולם, הה"ד: ונגע לא יקרב באהלך- זה אהל מועד. ארשב"ל: מה לך אצל ספר תהלים, והלא במקומו אינו חסר: יברכך ה' וישמרך- מן המזיקין. אימתי? ויחי ביום כלות משה, מהו ביום כלות? שכלו המזיקין מן העולם".

ב) שיטת הרמב"ם ביחס לשדים

ועוד יש לצרף לכך, שמקובל לומר בדעת **הרמב"ם**, שאין שדים אלא לשון מליצה לאנשים שאינם שלמים בדעתם. וכמ"ש הרמב"ם **במורה הנבוכים** ח"ג פמ"ו:

"יודע שזמן זאת האמונה היה קרוב לימי משה רבינו, והיו בני אדם נמשכים אחריה מאד וניסתים בה, תמצא זה כתוב בשירת האזינו, יזבחו לשדים לא אלוה, וכבר בארו החכמים ענין אמרו לא אלוה, אמרו שהם לא פסקו מעבודת דברים נמצאים עד שעבדו דמיונות (משמע, ששדים הם דמיון ולא מציאות). לשון ספרי: לא דיין שהם עובדים חמה ולבנה כוכבים ומזלות, אלא שעבדו בבואה שלהם, ובבואה הוא שם הצל".

וכן ביחס לדרשת חז"ל: "כל אותן מאה ושלושים שנה שהיה אדם נזוף בהן, היה מוליד רוחות, שדין ולילין" (עירובין, יח, ע"ב) באר הרמב"ם (שם, ח"א, פ"ז): "נאמר באדם, ויחי אדם שלשים ומאת שנה ויולד בדמותו כצלמו. וכבר קדם לך (בפרק א') ענין צלם אדם ודמותו מה הוא, וכל מי שקדמו לו מן הבנים לא הגיעה אליהם הצורה האנושית באמת, אשר היא צלם אדם ודמותו הנאמר עליה בצלם אלהים ובדמותו. אמנם שת כאשר למדהו והבינהו

ונמצא שלם השלימות האנושי, אמר בו ויולד בדמותו כצלמו, וכבר ידעת כי כל מי שלא הגיע לו זאת הצורה אשר ביארנו ענינה, הוא אינו איש אבל בהמה על צורת איש ותבניתו...וכן היו בני אדם הקודמים לשת. ואמרו במדרש כל אותן ק"ל שנה שהיה אדם נזוף בהם היה מוליד רוחות, ר"ל שדים, וכאשר רצהו השם הוליד בדמותו כצלמו". דהיינו לרמב"ם, "שדים" הם בנ"א ללא צלם א-להים.

ג) הלכות התלויות במזיקין

ונציין כמה דוגמאות להלכות התלויות במזיקין:

א) איסור תפילה בחורבה (במכילתין, ג ע"א: "מפני שלשה דברים אין נכנסין לחורבה: מפני חשד, מפני המפולת ומפני המזיקין").

ב) אמירת ברכת מעין שבע בליל שבת (שו"ע או"ח, רסח, ח: "ואומר ש"צ ברכה אחת מעין שבע", ש"נתקנה משום סכנת מזיקים" (משנ"ב שם), ולכן אין אומרים אותה בליל פסח שחל בשבת, כי הוא לילה המשומר מן המזיקים (שם, תפז, א, ומשנ"ב שם).

ג) איסור אמירת שלום לחבירו בלילה מחשש שמא הוא שד (מגילה ג ע"א, הובא בראי"ש ביבמות פט"ז סי' ח).

ד) איסור ישיבה תחת המרזב (בחולין קה, ע"ב: "ואמר אביי: מריש הוה אמינא, האי דלא יתבי תותי מרזיבא - משום שופכים, אמר לי מר: משום דשכיחי מזיקין").

ה) איסור "מעשה שדים" (יו"ד, קעט, טז: "מעשה שדים, אסור. ויש מי שמתיר לישאל בהם על הגניבה. הגה: וכיוצא בזה (ב"י והגהות מיימוני פי"א מהלכות גזילה)).

ו) חציצה שיש סכנת שדים בהסרתה- אינה חוצצת (יו"ד, קצח, ו: "הגה: ואותן שיש להן כמין קליעות שערות דבוקות זו בזו, ונעשית בלילה על ידי שד וסכנה להסירם, לא חייצי (מרדכי ה"נ בשם ראב"יה ובאגור ובהגהות ש"ד)).

ז) התרת עגונה ע"פ קול שחשוד כשד (אבה"ע, יז, י: "שמעו קול שאומר: איש פלוני מת, והלכו ולא מצאו שם אדם, משיאין את אשתו. ואם שמעו קול זה בשדה או בחורבה, אין משיאין על פי אותו קול, דחיישינן שמא שד הוא, כיון שיצא הקול ממקום שהשדים מצויים שם.) וכע"ז לעניין כתיבת גט, שם, קמא, יט.

ח) איסור נטילת חלוק מיד השמש בבוקר (ברכות נא, א, ומשנ"ב, ד, סק"ב).

ט) אמירת "ויהי נועם" טרם שינת יום (רמ"א, או"ח, רלא).

י) המנהג שלא להקיז דם בעיו"ט (רמ"א, או"ח, תסח, י).

יא) איסור הליכה ביחידי בבין המיצרים בשעות מסויימות ביום (או"ח, תקנא, יח).

יב) איסור השינה בבית ביחידות (שבת קנא ע"ב, סמ"ג עשין עט, וכמה מהאחרונים, ביניהם שו"ע הרב, חו"מ, שמירת הגוף והנפש, סעי' ו, וערוה"ש, יו"ד, קטז, יח).

יג) הדר בחצר חבירו שלא מדעתו פטור מלשלם משום שהבריח המזיקים ממנו (ב"ק, כא, א, חו"מ, שסג, ו, ובסמ"ע סקט"ו).

ד) אמיתות קיום המזיקין בדברי חכמי ישראל
התלמוד הבבלי מעיד בעשרות מקומות על מציאות השדים, ואף נוקב בשם אחדים מהם: יוסף שידא (עירובין מג ע"א, ופסחים קי ע"א), יונתן שידא (יבמות קכב ע"א), מלך השדים אשמדאי (גיטין סח ע"א, וע"ע רש"י, שמו"ב, ז, יד, וברמב"ן, בראשית, ד, כב), "קטב מריריי וייישוד צהריים" (פסחים קיא ע"ב, ע"ש), ולעתים מצינו סתם: "ההוא בר שידא" (חולין, קה ע"ב). ועל עצם מציאותם נציין לדוגמא את סוגייתינו, וכן שבת סז ע"א, עירובין יח ע"ב, מגילה ג ע"א, ועוד עשרות מקומות ישנם בש"ס, בזוהר ובמדרשים. אמנם יפלא שלא מצינו בירושלמי את ענין מציאות השדים מלבד במקום אחד- בברכות פ"א ה"א: "תני רשב"י: וראו כל עמי הארץ כי שם הי' נקרא עליך", יכלי- אפילו רוחות, אפילו שדים". ואי נימא שקטע זה לא גרסו הרמב"ם- שמא נמצא מקור לשיטת הרמב"ם שלא האמין במציאות שדים כשם שהירושלמי התעלם מהם. אמנם ניתן לומר, ששדים אינן מצויים **בארץ ישראל** כדרך שמצויים בבבל, ולכן לא דנה בהם הגמי הירושלמית.

רובא ככולא של חכמי ישראל קבלו את דברי חז"ל על מציאות שדים כפשוטם. הזכירום **השאילתות** (פרשת עקב, שאילתא קמה), **בעל הלכות גדולות** (סי' עו), **רב נטרונאי גאון** (או"ח סי' עב), **רב עמרם גאון** בסידורו (סדר חג השבועות, ד"ה ואמר רבא), תשובות **הגאונים** הרכבי סי' רמה (בענין "יש נספה בלא משפט", חגיגה ג ע"ב- ד ע"א, וכ"מ בר"ח שם בסוגיא), **רש"י** בכמה וכמה מקומות (לדוגי עי' בברכות נא ע"א ד"ה "תכספית"), בעלי **התוס'** (ביומא הנ"ל), **רשב"ם** (לדוגי בב"ב עג ע"ב ד"ה ה"ג), **הריטב"א** (שבת קכט ע"ב ד"ה "משום דקיימא"), פשטות **הרי"ף** (יבמות מו ע"א), **הרא"ש** (סנהדרין, ז, נ), בעל **התרומה** (שבת סי' רכט), ספר **המנהיג** (הלכות שבת, עמי קלה), **ספר חסידים** (סימנים רה, רו, תסא, ועוד) בעל **הרוקח** (הלכות סוכות רכא), **ראבי"ה** (כנ"ל), **שבלי הלקט** (שבת סה), **אור זרוע** (הלכות בעל קרי סי' קכד), **היראים** (סי' רלט), **החינוך** (מצווה סב), רי יוסף אלבו (**העיקרים**, מאמר ג, פח), **הגהות מימוניות** (ע"ז, יא, טו, אות י), **המ"מ** (גירושין, יג, כג. וע"ש **בכס"מ**, שמשמע שגם הוא סובר אמיתת מציאותם, וכן דעתו ברמב"ם), וכן **הרדב"ז** בתשובה שהובאה בגליון השו"ע ביו"ד סו"ס קפב (והיא לו בח"ג סי' תה): "שוב מצאתי במאירי שכתב ז"ל: ואלו שמאמינים במציאות השדים ופעולותיהם אסור להם לשאול בהם אף בחול, ויש להתיר בשרי שמן ושרי ביצים, אלא שאינם אלא דברי הבאי. והגרסא לפי דעת זו "אלא שמכזבין" וגדולי הפוסקים גורסין: "מפני שמכזבין", כלומר שעיקר היתר מפני שהם דברי הבאי ואין אדם מצוי לימשך אחריהם וכן עיקר עכ"ל [...]. ולא תחשדני מפני שכתבתי לשון המאירי שאני מכחיש מציאות השדים, כי אני מאמין בכל דברי חז"ל, אפילו שיחה קלה שלהם, כ"ש שהכתובים פשטיהם מורים על מציאותם: ולא יזכחו עוד את זבחיהם לשעירים וגו'. יזכחו לשדים וגו'".

ולבסוף- **הטור והב"י** (באו"ח סימנים צ ו- רסז, יו"ד קעט ואבה"ע יז ו- קמא), וכן **בשו"ע** יו"ד קעט **וברמ"א** שם, וכן באבה"ע הנ"ל.

וידועים דברי **הגר"א** בביאורו לשו"ע יו"ד שם, אות יג, שם הועתק לשון הרמב"ם בנוגע ללחשים "ישאין הדבר מועיל כלום", ועל זה הגאון דרך קסתו וכאריה שאג: "הרמב"ם,

וכ"כ בפיי המשנה לפ"ד דעבודת כוכבים, **אבל כל הבאים אחריו חלקו עליו**, שהרי הרבה לחשים נאמרו בגמרא, והוא נמשך אחר הפלוסופיא, ולכן כי שכשפים ושמות ולחשים ושדים וקמיעות הכל הוא שקר, אבל כבר הכו אותן על קדקדו, שהרי מצינו הרבה מעשיות בגמי ע"פ שמות וכשפים: אמרה איהי מלתא ואסרתה לארבא אמרו כו' (שבת פ"א בי חולין ק"ה בי), ובספ"ד מיתות ובירושלמי שם עובדא דר"א ור"י ובן בתירה, וכן ר"ח ור"א דאיברו עיגלא תילתא, ורי יהושע דאמר שם ואוקמיה בין שמיא לארעא (בכורות חי בי), וכן אבישי בן צרויה (סנהדרין צ"ה אי), והרבה כיוצא. ואמרו (בספ"ד מיתות חולין זי בי) למה נקרא שמן כשפים כו'. והתורה העידה ויהיו תנינים. ועי' זוהר שם וכן קמיעין בהרבה מקומות, ולחשים רבו מלספר. והפלסופיא הטתו ברוב לקחה לפרש הגמרא הכל בדרך הלציי, ולעקור אותם מפשטן, וחי"ו איני מאמין בהם, ולא מהם ולא מהמונם, אלא כל הדברים הם כפשטן, אלא שיש בהם פנימיות- לא פנימיות של בעלי הפלוסופיא, שהם חצוניות, אלא של בעלי האמת". ע"כ.

וכתב **הרמב"ן** בביאור ענין מציאות השדים (ויקרא יז, ז): "ויקראו "שדים" בעבור שמשכנם במקום שדוד, כגון המדבר, ועיקר מציאותם בקצוות כגון פאת צפון החרב מפני הקור. ודע, כי כאשר הבריאה מתחילה במעשה בראשית בגוף האדם ובכל בעלי הנפש, והצמחים והמתכות מארבע יסודות, ונתחברו ארבעתם בכח אלהי, להיות מהן גוף גם מורגש לכל חמשת ההרגשות לעביו ולגסותו, כך היתה יצירה משני יסודות- מן האש והאויר, והיה מהם גוף אינו נרגש ולא מושג לאחת מן ההרגשות, כאשר נפש הבהמה איננה מושגת להרגשות לדקותה, והגוף הזה הוא רוחני יטום לדקותו וקלותו באש ובאויר. וכאשר ההרכבה בכל דבר סיבת ההויה וההפסד במורכב מארבע יסודות, כך היא במורכבים האלו משני היסודות, כי בהתחברותם יהיה בעל הגוף חי ובהתפרדם יהיה כמת. ולכך אמרו רבותינו (חגיגה טז א) ששה דברים נאמרו בשדים, שלשה כמלאכי השרת, ושלשה כבני אדם, שלשה כמלאכי השרת, יש להם כנפים כמלאכי השרת, וטסים כמלאכי השרת, ויודעין מה שעתיד לבא כמלאכי השרת. יודעין סלקא דעתך, אלא אימא שומעין מה שעתיד להיות. שלשה כבני אדם, אוכלין ושותין כבני אדם, פרין ורבין כבני אדם, ומתים כבני אדם. וסיבת המיתה פירוד החבור, היא הסיבה בכל המורכבים. וסיבת הטיסה, בקלות יסודותם, כאשר נראה גם בעוף כי מפני שגברו עליו האש והאויר והיסודות האחרים בו מעטים הוא טס ופורח, וכל שכן אלו שאין בהם מן היסודות הכבדים כלום שטיסתן גדולה, יעופו ולא ייגעו", ע"ש עוד בהרחבה.

והוסיף **הספורנו** (ויקרא, שם): "וכאשר קדשנו האל יתברך והרחיק את עמו כפי האפשר מרדוף אחרי ערב בלתי מועיל, הרחיק מהם את השדים וחברתם בהיותם מזיקים באמת, כמו שקראו אותם רז"ל" וכו'.

ה) שיטת התוס' לגבי מים אחרונים בזמנינו

והנה, כשם שמצאנו לגבי גילוי שכיום אין בו סכנה, ושיבתא שאינה מצויה, כן מצאנו לגבי **מלח סדומית**, שכתבו התוס' במכילתין דף נג ע"ב ד"ה "והייתם": "דוקא להם שהיו רגילין ליטול ידיהם אחר הסעודה מפני מלח סדומית, אבל אנו שאין מלח סדומית מצוי בינינו, ואין

אנו רגילין ליטול אחר הסעודה- אין הנטילה מעכבת עלינו לברך. ומיהו אנשים מעונגים, הרגילין ליטול ידיהן אחר הסעודה- ודאי להם מעכבת הנטילה לברך ברכת המזון, וצריכים ליטול את ידיהם קודם בהמ"ז". והובאה דעתם **בשו"ע** סי' קפא סע' י, אך גם שם הגיה **הגר"א**, הנאמן לשיטתו: "אבל כל זה ליתא", דחז"ל גילו לנו טפח, והסתירו אלף אמה, ולכן אף בביטול הטעם הידוע לנו- התקנה אינה בטלה.

בהקשר לכך, כתב **רי יוסף חיים** ברב פעלים (ח"ב, סוד ישרים סי' ט): "אשר שאלתם על הבאים בסוד הי' איך ישנים שעה או שתים ביום ולא חיישי לדברי רבינו האר"י ז"ל, הנה הבאים בסוד הי' אין ישנים אלא מחמת הכרח שהיו נעורים בלילה בעסק התורה וא"א להם בלי שינה ביום. מיהו ודאי דאין חוששין להפסד נשמות העיבור, היינו דעתה בדורות אלו אין מחזיקים עצמם לצדיקים גדולים שזוכים לבא להם נשמות בסוד העיבור כדי שיהיו חוששין להפסידם, והאומר בזה"ז שהוא חושש לכך מחזי יוהרא, ע"ד שאמרו בענין התכבדו מכובדים דבטלה אמירה זו בזה"ז מהאי טעמא והאומר כן מחזי כיוהרא. וגם אין חוששים פן בשינתם ביום החול יתלוה עם נשמתם מנשמות הרשעים הסובבים באויר, יען כי בזה"ז נחלש כח הסט"א, וגם דבר זה נחלש ואין ממנו חשש, **וכאשר תראה שבזה"ז נתמעט מהלך הרוחין והשידין המשוטטין בעולם** ולא נשאר דרגא דמותא לא יצאו מקרבו נשמות הצדיקים שבאו, אצלו וכל זה מחמת חולשת הסט"א ומיעוט הקליפות, כי הא בהא תליא כידוע".

מסקנה: היות ונתמעט מהלך הרוחין והשדין בעולמינו, וכמעט בטלה השפעתם, ושוב אין להן שיג ושיח עם הבריות, לא בני ברית ולא שאינם בני ברית, והיות ויש שיטה בהלכה דאם בטלה מציאות דבר- בטלו אף תקנותיו (התוס' הנ"ל), יש מקום להשתמש בדבר כסניף להקל או להחמיר, באם יצטרף הסניף אל אחיו הגדול ממנו בקרא או בסברא.